

ШЫН

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелзэн

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№145
(19182)

2018 чылдың
декабрь 11
вторник

Хүннүн үнери — 08:49
Ажары — 15:56
Хүн дурту — 07:07

Садар өртээ хостуг 12+

Аныяктар болгаш сайгарлыкчы чорук

ЧАА БОДАЛДАРЛЫГ, БУРУНГААР КӨРҮШТҮГ

Бизнес-эксперт Петр Ластовский, Шагаан-Арыг хоорайның аныяк сайгарлыкчылары Айслуу Домова, Тэмиз Бойбу-биле.

“Буян-Бадаргы” аалчылар өргээзинге Тывада “Аныяк сайгарлыкчылар каттыжыышкыны” хөй-ниити организациязы Тываның Чазааның болгаш ТР-нің Аныяктар болгаш спорт херектеринин талазы-биле яамызының деткимчези-биле республиканың аныяк сайгарлыкчыларының түңнел хуралын эрттирген.

ТР-нің Чазак Даргазының оралакчысы Максим Тунев чылганнарга байр чедирген. Ооң чугаазы-биле, республикада бо хүнде 7000 хире сайгарлыкчылар бар. Максим Тунев ионнун экономика сайыдының бирги алакчызы Айдыс Сат-биле федералдыг программаларга киржиринин база күрүне деткимчезин алырының дугайында тайылбырны кылып, аныяк сайгарлыкчыларның айтырыгларына тодаргай харыыларны берген.

Хуралдың аалчылары, билдингир эксперттер, бизнес-тренерлер Абакандан Дмитрий Скворцов (“Men's Look Store” эр хеп садыг четкизинин ээзи), Красноярск хоорайдан Петр Ластовский (“Юпитер” реклама агентилелинин ээзи, инвестор), Валерия Валерьева (“Первое” КХН-нің чигине директору) аңгы-аңгы темалыг мастер-класстарны эрттирген. Дуржулганы бедик сайгарлыкчыларның аргасүмелерин аныяк сайгарлыкчылар улуг сонуургал-биле дыңнап, чагыгларын

бижи, дыка хөй ажыктыг чүүлдерни билип алган.

«Сен — сайгарлыкчы сен» деп федералдыг программа Тывада 2011 чылдан тура боттанып эгелзэн. Программа 3 аңгы угланышкынныг. Бирээде, бизнестин эге базымнарынга өөредери. Ийде, бодунун херзэн ажыдар дээн аныяктарны грант-биле деткири. Үште, Россияның, даштыкы чурттарның бүдүрүлгелеринге оларның билиин бедидери. Чыгып келген аныяктар аразында тус программаның тиилекчилери, эгелеп чоруур аныяк сайгарлыкчылар, студентилер, бүдүрүлгелери орулгалыг ажилдап турарлар-даа бар.

(Уланчызы 6-гы арында).

Декабрь 12 – Россия Федерациязының Конституциязының хүнү

Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларымыс!

Бистиң чуртувустун эң кол байырлалы – Россия Федерациязының Конституциязының хүнү-биле силер бүгүдөгө байыр чедирип тур мен. 25 чыл бурунгаар, 1993 чылдың декабрь 12-де бүгү чоннун бадылаашкыны-биле РФ-тин Конституциязын хүлээп алган.

Конституция – күрүнениң ажил-чорудулгазының уjur-утказын тодарадып турар Россияның бүгү эрге-хоойлу системазының өззэ. Кижилер бүрүзүнүн буянныг чаагай чоруу дээш ниитилеге бараан болуп, ажилдап чурттаар күрүнениң келир үезин ук документиге дүүштүр тургузуп турар бис.

Күрүнениң эңдээди үнездээрге кижилер болгаш күрүнениң хамаатыларының кол эргелери, хосталгалары дээрзин Конституцияда тодарадып бижээн. Тыва Республиканың чурттакчылары, бистер шупту, ниити Россия Федерациязының ниитилел тургузуун, демократтиг институттарын хөгжүдөр үндезининин кезии болуп чоруур бис. Күрүнениң бүгү күженишкени – Россияның кол байлаа болгаш өнчүзү – ооң хамаатыларына менди-чаагай амыдыралды тургузарынче угланган.

Ынчангаш чурттуң келир үези – чурттакчы чоннун холунда. Конституцияның нормаларын билири болгаш сагыыры, эргелеривиске болгаш хүлээлгелеривиске камныг хумагалыг болуру, чедииникин болур дээш ак сеткилдиг ажилдаарымыс дээрге бистиң ниити хүлээлгевистир. Ооң ужурунда кадык-камгаламын болгаш өөредилгени, көдээ черлерни, агроүлетпүр комплекстерин хөгжүдеринче, чурттаар оран-сава тудугларын, орук-транспорт ажил-агынының чаартырынче угланган чугула төлөвилелдерни Тывада боттандырып турар.

Бо бүгү хемчеглерни күүседирин Конституцияда киригген, социал-экономиктиг күчү-шыдалды быжыглаарынче, келир үеде эң-не ажыктыг ажил-чорудулгаларны күштелдиреринче, кижилерниң чаагай амыдыралын бедидеринче ол кыйгырып турар.

Күрүнениң байырлалын тавагыштыр изиг байыр чедирбишаан, ачы-буянныг эгелзешкинеринерге чедииникин, турум быжыг аас-кежикти, каң дег кадыкшылды болгаш кижик-буянны күзедивис! Өг-бүлө бүрүзү амыр-тайың болгаш эл-найралдыг чурттаар болзун!

Хүндүткел-биле,

Тыва Республиканың Баштыңы
Шолбан КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин)
Даргазы Каң-оол ДАВАА.

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

Чагыдылга-2019

2019 Чылда БИРГИ ЧАРТЫК ЧЫЛДЫҢ СОЛУН ЧАГЫДЫЛГАЗЫНЫҢ ӨРТЭЭ ЭРТКЕН ЧАРТЫК ЧЫЛГА ДЕҢНЭЭРГЕ, ЧИИГЭЭН

	ИНДЕКСТЕР	1 айда	3 айда	6 айда
Хууда чагыдыкчылар	П6855	148,91	446,73	893,46
Бүдүрүлгелер болгаш организациялар	П6860	158,91	476,73	953,46
Редакциядан чагыдарга	-	96	288	576

Эргим эш-өөр! Ынак солунунарны бажындан-даа үнмейн, чагыдып алыр чаа арга база тылтып келген. Чүс-чүс километр ыракта чурттап турар чоок кижилеринерге, эштеринерге белек кылдыр, podpiska.pochta.ru сайтыны тавагыштыр солунну чагыдып берип болур силер.

Солун дамчыштыр чарлалдар, байыр чедиринишкенин телебирлиг кылып болур.
Электроннуг почта: reklamashyn@mail.ru. Тел. 8-923-552-20-70, Вайбер: 8-929-358-97-21.

Солунну чиик өртөккө чагыдып алыр органы эрттирбе! Чагыдылгаже далаш!

Рынок болгаш амыдырал

ТЫВА САЙГАРЛЫКЧЫ
КИЖИНИҢ ОВУР-ХЕВИРИ

Россия Федерациязының Президентизи Владимир Путин Россияда сайгарлыкчы кижиниң овур-хевирин экижидерин Май чарлыында айыткан.

Ниити чурттуң, кожуун, суур бүрүзүнүн экономиказының хөгжүлдесинге хуу сайгарлыкчылар, улуг-биче бүдүрүлгелер үлүг-хуузуун кирип турар. Хуу сайгарлыкчы кижилер чонга кандыг-бир ачы-дузалыг хандырылганы боттарының ажил-херээ-биле чедирип чоруур. Ынчангаш хуу сайгарлыкчыларның саны хей болза-ла, чурттуң социал-экономика байданын деңгээли бедир. Бүт кырынга чаа-ла турар чоруур сайгарлыкчыларның ажил-херээ күрүнө деңгээли-биле деткир дээш, «үндүрүг дыштанылганы» ышкаш хем-чеглер көрдүнгөн. Кандыг сайгарлыкчы чоруктарга үндүрүг дыштанылгаларын бээрин регион бүрүзүнүн байдалын барымдаалап, даңызын тургускаш, бадылап каан болур.

Амыдыралда херек кырында сайгарлыкчыларга шаптык-моондак болуп чоруур чүүлдерни тодарадыр сорулга-биле, Тываның эртем-шинчилел институтунун эртем ажилдакчылары 2016 база 2018 чылдарда айтырыг-хары хевирлиг шинчилелди эрттирген. Ооң айтырыгларына Кызыл хоорайда, кожууннарда ажилдап-чурттап чоруур хуу сайгарлыкчылар харылаан.

Тывада хуу сайгарлыкчыларның ажил-херээнге кол шаптык-моондактыг чүве чүл деп айтырыгга мынчаар харылаан: Шаптык-моондак чок дээн улус 2016 чылда 17% турган болза, 2018 чылда 18% апарган. Шаптыктап турар чүүл «бюрократизм» деп харылаан улустун саны 2016 чылда 22% болза, 2018 чылда 21,3% апарган. «Сайгарлыкчыларның хей-ниити организацияларының идепкей чогу» деп харылаан улус 2016 чылда 27% турган болза, 2018 чылда 24,7% апарган. «Күрүнө эрге-чагырга органнында коррупция» деп харылаан улус 2016 чылда 34% турган болза, 2018 чылда 36% апарган.

Сайгарлыкчы ажил-херээ хөгжүдеринге таваржып турар кол бергедээшкннер мындыг

болган. «Үндүрүгүнүн түнү улуг» дээн улус 2016 чылда 16%, а 2018 чылда 23,1% апарган. «Шилчидер камгаладылга дадывырның түнү улуг» дээн улус 2016 чылда 20%, 2018 чылда 22,6% апарган. «Акша-хөреңгиниң чогу азы чедишпези» деп айыткан улус 2016 чылда 22% турган, 2018 чылда 17,6% апарган. «Артык хыналдалар көвүдей берген» деп харылаан улус 2016 чылда 8% турган болза, 2018 чылда 11,9% кылдыр өскөн. «2016 чылда чер участогун алыры, электри шугумунга коштурары, тускай кадрларның чедишпези, отчет дужаары берге» деп харылаан улустун хуузу 2018 чылда барык 1,98% эвээжээн.

«Чиигелделиг чээлилер алыр дээрне негелделери эмин эрттир аар» деп харылаан улус 2016 чылда 24% турган болза, 2018 чылда 50,7% апарган. «Банкыга арттырып каар долаавыс (залог) чок» деп харылаан улус 22,5% болган. Оон аңгыда «банкының чээли бээр хуузу элээн хей» деп харылаан улус 2016 чылда 37% турган болза, 2018 чылда 39,9% болган.

Сайгарлыкчы ажил-херээ чорударына Тываның байдалына таарзынып турар улус 2016 чылда 31% турган болза, 2018 чылда 33,9% кылдыр өзе берген. Таарзынмай турар улустун саны 2016 чылда 17% турган болза, 2018 чылда 21,2% апарган.

Ниитизи-биле Тыва Республикада сайгарлыкчы кижиниң ортумак статистиктиг овур-хевирин тодарткан. Ол дээрне сайгарлыкчы арга-дуржулгазы беш чыл ашкан, ортумак тускай эртемниг, бештен эвээш ажил-чынныг, тыва омак-сөөктүг, 45 хардан өрү назылыг херээжен сайгарлыкчыларның колдап турары-дыр.

Кожууннарда сайгарлыкчылар экономика, саң-хөө талазы-биле эртем-билигилгилг специалистерниң ачы-дузанын хереглеп турар. Кожуун чагыргаларының экономика эргелелдериниң ажилдакчылары хуу сайгарлыкчыларга доктаамал арга-сүмени бээр чугула деп Тыва Республикада сайгарлыкчыларның эрге-ажыын камгалаар бүрүн эргелиг төлээ демдеглээн.

Рада ДЕМЧИК.

Дээди шаңнал

ШИЛИНДЕКТЕРНИҢ ТЕРГИИННЕРИ

Россияның бир дугаар этниктиг хөгжүм талазы-биле Russian World Music Awards шаңналынга хары угда ийи тыва бөлүк — «Алаш» биле «Khoomei Beat» тергин этниктиг хөгжүм коллективтери болган.

«Алаш» бөлүү 2018 чылда Россияның этниктиг телевиделиниң дээди шаңналынга төлөпиг болганнар.

Россияда этниктиг хөгжүм мөөрейи Russian World Music Awards ам үш дугаар чыл эртип турар. Ооң шаңналын тыпсыр езулал Москвага тиелекчилерни шаңнавышаан, концерт болгаш

өөредиглиг программа-биле эрткен.

Делегейниң 9 аңгы чурттарындан 90 бөлүк аразындан, 12 делегей чегрелиг эксперттерниң саналы-биле Тываның 2 хөгжүм коллективи эң-не дээди шаңналдарга төлөпиг болган.

«Алаш» бөлүү Россияның этниктиг хөгжүм мөөрейиниң «2018 чылдың тергин этниктиг телевидели» деп номинацияга Гран-при шаңналын алган. «Khoomei Beat» бөлүү «2018 чылда Россияның тергин шенелде телевидели» деп номинацияга шылгараан.

Бистиң корр.

Декабрь 12 — ТР-ниң Дээди Хуралының 25 чылы

Чээрби беш чыл бурунгаар, 1993 чылдың октябрь айда, Россияның төлээлекчи болгаш тус чер бот-башкарылга органнының реформазы эгелээн. Ону Россия Федерациязының Президентизиниң тускай чарлыы-биле чоруткан. 1993 чылдың декабрь 12-де хүлээп алган Россия Федерациязының Конституциязын өзугаар Тыва болгаш өске-даа автономнуг республикалары, округтары Россия Федерациязының өске субъектилери-биле дең эргелиг кылдыр хүлээп көргөн. Ол дээрне төөгүлүг болуушкун. Тываның федералдыг төптөн ырак турар, кызыгаар чогу болгаш соңгу чүкке деңгээл кадыг-дошкун агаар-бойдустуг чер болур онзагай талаларын кичээнгейге ап көргөн үндезин хоойлу республикага эргежок чугула апарган. Ынчангаш республикага идепкейлиг хоойлужудулга ажылы хайнып үнгөн. Россия Федерациязының Конституциязын хүлээп алырының мурнунда Тыва Республиканың Үндезин Хоойлузун ажилдап кылган болгаш күштүг болдурганын онзалап демдеглээр апар.

Нарын политиктиг болгаш экономиктиг байдалга республиканың эрге-чагыргазының чаа хоойлужудулга органы тургустунуп эгелээн. Чоннуң соңгул алган депутаттары республикада байдалды чогултудар болгаш ону быжыглаарының оруктарын кыска үе дургузунда дилеп тывар, девискээрниң социал-экономика хөгжүлдесиниң узун хуусаалыг болгаш чугула угланышкынын тодаргайлаар уjurлуг турган.

1993 чылдың октябрь айда Тыва Республиканың Конституциязын хүлээп алган. Тыва Республиканың Үндезин хоойлузу өзугаар ол-ла чылдың декабрь 12-де Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) —хоойлужудулганын чаа органының депутаттарының соңгулдалары болган. ТР-ниң Дээди Хуралының 32 депутаданың 27-зи чаңгыс мандаттыг округтардан соңгуттурган, а 5 депутат хей-ниити организацияларның болгаш партияларның даңызы-биле соңгуттурганы Тывага болгаш Россияга соңгулдалар төөгүзүнде чаа чүүл болган.

ТР-ниң Дээди Хуралының бирги чыыжының мурнуку чыыштардан ылгалдыг талазы — депутаттар шупту доктаамал профессионал үндезинге ажилдап турганы.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) бирги сессиязының баштай-

СОРУЛГА — ТЫВАНЫҢ
ХӨГЖҮЛДЕЗИ

гы хуралы 1994 чылдың январь 6-да болуп эрткен. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) Даргазына Каадыр-оол Алексеевич Бичелдей соңгуттурган. Парламентиге 3 фракция ажилдап турган: аграр партиязының, Тываның улустун партиязының болгаш херээжен депутаттарның фракциязы.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) бирги чыыжының баштайгы сессиязындан амгы тыва парламентизиниң чаа чадазының төөгүзү эгелээн. Ол дээрне төөгүлүг болуушкун.

Экономика болгаш саң-хөө, конститустуг эрге-хоойлу политиказы, күрүнө тургузуу, аграр болгаш социал политика база парламентилен аразында харылзаалар адырларына хоойлужудулга ажил-чорудулгазын Дээди Хурал боттандырып эгелээн. Хоойлужудулга болгаш хүлээп алган хоойлуларның күүселдези ТР-ниң Дээди Хуралының онза кичээнгейинге турган. Тыва Республикада күрүнө эрге-чагыргазының ажилына деңзигүүрлүг чорукту деңгээл тударына ооң эрге-байдалы четчир болган. Тыва Республиканың Конституциязын хүлээп алырына, Чазак Даргазының оралакчыларының шупту албан-дужаалдарына болгаш чамдык сайыттарның албан-дужаалдарына томуйлаашкыннарга болгаш халаашкыннарга чепсээржеиринге азы ойталаарына Дээди Хурал бүрүн эргелерлиг апарган. Тыва Республиканың хоойлужудулга эрге-чагыргазының чаа болгаш эрги институттарының бүрүн эргелериниң бир онзагай ылгалы чогу-на ында болган.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының ажылы 1998 чылдың июнь 23-те эгелээн. Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазына аныяк депутат Шолбан Валерьевич Кара-оол соңгуттурган. Амгы үеде ол Тыва Республиканың Баштыңы — Чазаның Даргазы. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының хоойлужудулга ажылының кол угланышкыны Россия Федерациязының Президентизи В.В. Путинниң 2000 чылда Айыткалынга салган чуртка чаңгыс аай хоойлу-дүрүм девискээрин тургузар талазы-биле сорулганы күүседир дээш, Тыва Республиканың Конституциязын болгаш хоойлуларын федералдыг хоойлужудулгага дүүштүр эде ажилдап кылыры болган.

Планныг экономикадан рыноктуг харылзааларже шилчилге үезиниң элээн каш үндезин хоойлуларын 1991-1998 чылдарда Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттары хүлээп алган. Ол дээрне «Рынок өртектерин либеризастаарының дугайында», «Күрүнө өнчүзүн күрүнени эвес болдурар дугайында», «Күрүнө

өнчүзүн хуужударының дугайында», «Пенсия фондузун, Албан-биле медицина камгалалының фондузун, Социал камгалал фондузун тургузарының дугайында» хоойлулар, Үндүрүг болгаш Бюджет кодекстери дээди оон-даа өске.

2001 чылдың май 6-да Тыва Республиканың референдумунга Тыва Республиканың чаа Конституциязын хүлээп алган, ооң-биле холбаштыр 2002 чылда ийи палаталыг парламент Улуг Хуралдың депутаттарын соңгаан. Чаа Конституция өзугаар Улуг Хуралдың үстүк — Төлээлекчилер палаталарына 130 депутат, адаккы — Хоойлужудулга палатасына 32 депутат соңгуттурган. Тыва Республиканың Төлээлекчилер палатасының даргазына Д.К.Х. Ооржак соңгуттурган. 2006-2010 чылдарда Х.Д. Моңгуш бо албан-дужаалга ажилдаан. Хоойлужудулга палатасының даргазына В.М. Оюн ийи хуусаа улаштыр соңгуттурган. Хоойлужудулга палатасының даргазының оралакчызы турган В.Г. Вальков В.М. Оюнну түр када солаан.

Тыва парламенти-ниң ажылының сорулганы — кижилерни амыдырал-чуртталгазынын шынарын экижидери, оларга өй-шаанда дузалаары, социал чорукту нарыдатпас талазы-биле хемчеглерни алыры. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) хоойлужудулга ажылының кол угланышкыны кижилерни эрге-ажылы, кады, амыдырал-чуртталгазының байдалы чурттакчы чоннуң амыр-чаагай чоруу болгаш камгалалды. Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатасының ийи чыыжының ажил-чорудулгазына үнелел чаңгыс аай эвес-даа болза, депутаттар 25 чыл дургузунда боттарының төрзөн Тываның быжыг хоойлужудулга баазарын тургузуп шыдааннар.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) сөөлгү ийи чыыштары Тыва Республиканың Баштыңы, Тыва Республиканың Чазан, муниципалдыг тургузуглар болгаш хей-ниити организациялар-биле сырый харылзаалыг ажилдап турар. Республиканың дээди күүседикчи эрге-чагыргазының тус чер бот-башкарылга органнының удуртулгазы, хей-ниити организацияларның төлээлери янзы-бүрү парламент хемчеглериниң доктаамал кижилери. Парламентиниң болгаш республиканың Чазаның квартал санында Чөвүлелинге чоокку үеде хоойлужудулга ажылының сорулгаларын чугаалажып турар. Ындыг кады ажилдажылга республикага дыка ажыктыг, чүге дээрне парламентиниң болгаш республиканың Чазаның мурнунда чаңгыс сорулга турар — Тыва Республиканың хоойлулары-биле быжыглаттыгган регионун экономика хөгжүлдесин.

Каң-оол ДАВАА.
Тыва Республиканың
Дээди Хуралының Даргазы

Волонтерларның республика шуулганындан

ЭНЕРЕЛ СЕТКИЛДИҢ ОРУУ

Россияның Президентизинин эгелээшкини-биле 2018 чылды Волонтерлар чылы кылдыр чарлаан болгай. Ынчангаш Тыва Республикада эки турачы дузалакчылар (волонтерларның) 2018 чылда кылып чоруткан ажылын түңнөп чугаалашкан волонтерларның республика шуулганын Кызылга Улусчу чогаадылга бажыңыга эрттирген.

Энерел сеткил-биле кижилерге дузалажып чоруур аныяк улусту чаңгыс черге чыгган шуулганын идепкейлиг башкарыкчызы ТР-ниң Аныяктар херектеринин болгаш спорт талазы-биле сайыдының оралакчызы Валерия Кан болган.

Аныяктарның шуулганынга Тываның хей-ниити палатазының даргазы Чимит-Доржу Ондар, «Мөңгүн волонтерлар» деп хоочуннарның хей-ниити шимчээшкининин даргазы Валентина Кандан, философия эртемнеринин доктору Ульяна Бичелдей болгаш күш-ажылдың хоочуннары киришкен.

ВОЛОНТЕРЛАРНЫҢ АЖЫЛ-ХЕРЭЭ

Дээди болгаш ортумак өөренилге черлеринде өөренип турар студентилер база немелде эредилге төптөрүнче барып турар школачылар дээш барык 10 ажыг кижилер Кызылда Улусчу чогаадылга бажыңыга ол хүн кылып келген.

Боттарының биче сеткили болгаш дузалажып чоруу-биле улус-чонга буянын чедирип ажилдап чоруур волонтер аныяктарның кылып чоруткан ажылын түңнөп «төгерики стол» деп аңгы-аңгы темаларлыг өлчүгөштерге шуулганын кылып эгелээн.

Аңаа волонтерлар эрткен 17 чылда кылып чоруткан ажилдарын фото-чуруктарга, видеосюжеттерге көргүзүп турар, тодаргай ажил-херектерин бадыткаан.

Кызыл кожуунда Буяна Артаева удурткан уругларның немелде-өөредилге төвү Каама суурда Ада-чурттуң Улуг дайынының болгаш тылдың, ш-ажылдың хоочуннарынга ажил чедирип, дузалажып турар. Ол бир херечизи Ада-чурттуң угдайынының киржикчизинин үнү ишти болур Галина Исмаилованың бажыңыга ктаамал барып чедирип, херимжаазын аштап-арыглап берип турар акциявысты демдегеп турар бис — деп, төптүн бажыңы

соңгаар улам идепкейжидер сорулга-биле болган шуулганга хүннүң ийиги чартында «төгерики столга» чамдык чугула айтырыгларны чугаалашкан.

Аныяктарның корум-чуруму, эртем-билини, тыва чоннуң эрткен төөгүзү, езу-чаңчылдар дугайында айтырыгларны окуп эрте бээр болзувусса, волонтерларның ажил-чорудулгазынга бурунгаар хөгжүлдө турбас деп чаңгыс аай бодалды «төгерики столдун» киржикчилери илередип, санал-онал солчулганын чоруткан.

Волонтер шимчээшкининин тывылган төөгүзүнге хамаарыштыр Тываның социал-экономика тиг болгаш гуманитарлыг шинчилелдер институтунун эртем ажилдакчызы Ульяна Бичелдей илеткелди кылган.

Тывалар шаг-төөгүдөн бээр бот-боттарынга дузалажып чораан. Мал-маган кадарарда, өдөк-кыштаг аштаарда, сиген-ширбиил кылырда, чаш уругдарыгны карактап, өстүрүп азыражырда, ха-дунма, дөргүл-терел кижилер аразында эки тура-биле чедирип келгеш, ачы-дузанын көргүзүп турган. Амгы эртем-техниканың депшилгелиг үезинде-даа ол чаагай чаңчылдар уттундурбаан.

Ол хамаанчок дайын-чаага безин, тыва чон эки турачы болуп кирип чораан. 1912 чылда Моолга манчы-кыдатка удур Хомду дайынынга, 1943-45 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга хей тывалар барып киришкенин Ульяна Павловна «төгерики столдун» киржикчилеринге, ылаңгыя аңаа олурушкан аныяк уруглар, оолдарга тайылбырлап берген.

Россияның пенсионерлер эвилелинин Кызылда салбырының кежигүнү Анчимаа Ооржак база «Мөңгүн волонтерлар» хей-ниити-шимчээшкининин кежигүнү Натпит Билчиер олар эртемден Ульяна Бичелдейниң кылган илеткелдин деткип, мал-

чыннарның муңгаш кажааларының көржөжин коптарып аштаар, мал чеминиң белеткелинин үезинде сиген кезер, ол ышкаш хоорай, суурларның чаагайжы-дылга ажилдарынче студентилерни хаара тударын кыйгырган.

«Эрткен чүс чылда Тываның төөгүзүн, амыдырал-чуртталгазын дыка хей аныяктар билбес. Ылаңгыя аныяк кижилер экономика, саң-хөө, социал айтырыгларны эки билири чугула. Өгбелерниң эрткен төөгүзүн билбес болза канчап волонтер болурул» — деп, хей-ниити палатазының даргазы Чимит-Доржу Ондар дүвүрзүн сеткилин илеретти.

Дараазында «Мөңгүн волонтерлар» хей-ниити шимчээшкининин удуртукчу Валентина Кандан сөс алган.

«Тывага «Мөңгүн волонтерлар» деп хей-ниити шимчээшкини бүгү Россияның регионнары-биле бир денге 2017 чылда тургустунган. Ниитизи-биле 218 кижиле ында бактаап турар.

Эки турачы волонтерларның хар-назыны, омак-сөөгү улугла хамаарылга чок, колдуунда энерел, биче сеткил-биле кижилерге дуза чедирип чоруур улус болур. Ындыг-даа болза «улугну улуг, бичини биче» — деп хүндүлөжип чоруур тыва езу-чаңчылдарны сагып чоруур чугула. Ооң бадыткалы кылдыр Башкортостан республикага сургакчылап чорааш, эскерип көргөним чижекте кирип болур мен.

Совет үеде ажилдап чораан база чаа амгы Россияның 90 чылдарында бергелерни чурттап эрткен, удуртукчу эрге-дузалажып ажилдап турган, байлак арга-дуржулгалыг улуг назылыг хоочуннар эрткен болгаш амгы үе-чаданы деңнеп тургаш, Башкортостанның амыдырал-чуртталгазын экижидеринче угланган янзы-бүрү төлөвилелдерге хамаарышкан боттарының санал-оналын, арга-сүмезин волонтерларның Курлавыр төвүнче сүмележип тургаш, кирип турар.

Уфада эки турачы волонтерларны удуртуп-баштап турар бурунгаар көрүштүг, шыңгыы негелделиг аныяк эр кижилер эрге-чагырга органнары-биле кады сырый харылзаалыг ажилдап тургаш, янзы-бүрү төлөвилелдерни амыдыралга боттандырып, салган сорулганын чедирип ап турар» — деп, Валентина Сандыковна чугаалаан.

Тыва Республиканың эмнелге-социал айтырыглар талазы-биле эртем-шинчилел институтунун директору Каракыс Аракчаа база «төгерики столдун» ажылынга кирип, сөс алган.

«Кадык-камгалалынга болгаш социал адырга хей чылдарда ажилдап чораан болгаш, мени Тывада демографтыг байдал дүвүредип чоруур» — деп, ол бодунуң илеткелин эгелээн. — Тыва чон, тускай нация болуп артып, тыва езу-чаңчылдарывысты кадагалап алганывыс эки-дир ийин харын. Ындыг-даа болза статистиктиг сан-чурагайларны алгаш көөр болзувусса, өөрүнчүг чүве чок. Күш-ажыл кылып шыдаар хып дээн аныяк үжен ажыг харлыг кижилер чылдың-на амы-тынындан чарлып турары дүвүрэнчиг.

Тыва Республиканың Чазаа-

ның, Дээди Хуралдың болгаш хей-ниити организацияларының демниг ажылының түңнелинде сөөлгү чылдарда бо талазы-биле көргүзүлгелер экижип турар. Ындыг-даа болза бистиң республикада эң чидиг айтырыг — арагалаашкынга удур демиселди амдаа күштелдирери күзүнчиг деп Кара-кыс Донгаковна илеткелин доозуп тура демдеглээн.

Тыва Республиканың Аныяктар херектеринин болгаш спорт талазы-биле яамызының специализи Азияна Увангур волонтерларның ажил-чорудулгазынга хамаарышкан социологтуг шинчилелдер дугайында солун медээни дыңнаткан.

Бүгү Россияда хей-ниитинин санал-оналын шинчилээр төптүн (ВЦИОМ-нун) чоруткан социологтуг шинчилелдеринин түңнели-биле волонтерларның 78 хуузу янзы-бүрү хемчеглерге хаара туттунган. Ооң иштинде спорт болгаш аңаа хамаарышкан байырлалдарны эрттиреринге аныяк кижилер 44 хуу киржип турар. Дараазында шериг патриотчу кижизидилге ажилдарынга болгаш социал угланышкынныг хемчеглерге оолдар, уругларның киржилгези 37 хуу болган. Эки тура-биле аңгы-аңгы хемчеглерге идепкейлиг кирип турар волонтерларның 78 хуузу кыс уруглар болгаш 24 хар чедир назылыг аныяктар болур.

Янзы-бүрү хемчеглерни эрттиреринге дузалажып чоруур студентилерге болгаш аныяк кижилерге (волонтерларга) өөрүп четтиргенин илереткен хүндүлел бижиктерни, суй белектерни тыпсып турар. Бо бүгү оларның хей-аадын көдүрүп турары чугаажок. Ындыг-даа болза волонтерлар боттары немей бир-ле чаа билиглерге өөренип алыксаар азы ийиги эртем-билиг чедирип алырынга дуза кадарын, келир үеде ажилга тургустунуп алырынга ажыктыг болзун дээш, бир болза волонтерларның дугайында номнарны белекке берип азы материалдыг дуза көргүзерин бодап, күзөп чоруур.

Чүге волонтер болуксаар сен, деп айтырыгга, аныяк кижилерниң 48 хуузу «Амыдырал-чуртталганы ажыктыг эрттирип, идепкейлиг хей-ниити болур күзүлдиг мен» — деп харыны берген. Ынчалза-даа волонтерлар колдуунда хей-ниитиге ажыктыг улус-тур деп чүвени медресе билип турар болгаш оларның 91 хуузу чүгле «Четтирдим!» деп алдын өртектиг сөс дээш ажилдап чоруунуң дугайында харылаан.

Тывага мындыг хевирлиг социологтуг шинчилел чорудуп көрбээн. Ук ажилды база удавас эгелээрин бо эрткен «төгерики столдун» ажылынга дугурушкан.

«Бүгү-ле санал-оналдарны күүсекчи болгаш хоойлужулуга эрге-чагырга органнарынче кириер, бистиң республикага волонтерларның курлавыр төвүн баазазын тургузарын чедирип алыр бис. Ынчангаш янзы-бүрү төлөвилелдерни болгаш хоойлу-дүрүмнү хүлээп алырын чедирип алыр дээш, кады демниг ажилдаар бис» — деп, ТР-ниң аныяктар херектеринин болгаш спорт талазы-биле сайыдының оралакчызы Валерия Кан «төгерики столдун» ажылын түңнөп дооскан.

Мерген ОНДАР.

Тывадан дашкаар чаңгыс чер-чурттуугларывыс

НЬЮ-ЙОРК, ПЕКИН, ТОКИО ЧЕДИР

Ак шырайлыг, узун чиңгежек, шевергин чараш тыва оматтыг стюардесса уругну чуруктан көргөш, чоргаарланып олурдум. Тывалар база шыдаар-ла чон-дур бис, Россияның улуг-улуг компанияларында ажилдап турар апарган. Ылаңгыя тыва кижилер бо мергежилди шилип алгаш, ажилдап турары солун. Стюардесса эң харысалгалыг болгаш солун мергежилдерниң бирээзи.

Чаңгыс чер-чурттууусу Шеңне Донгак «Россияның авиа-шугумнары «Аэрофлот» компанияда ажилдаа-ла ам ийи чыл чедип турар. Кызыл хоорайның 3 дугаар школазын дооскаш, улаштыр Тываның күрүне университединиң филология факультетинче өөренип кирген. Ол университетти чедишкинниг доозуп алгаш, кандыг-даа ажилды чалданмайн кылып деп сорулганы бодунга салган. «Кижилер төлү каяа-даа чоруур, куштун төлү каяа-даа ужалар» деп чоннун чечен-мерген сөзү бар, эртем-билигини төрөөн республиказынга чедип алгаш, ол Москвага чорупкан.

Аныяк кыстың төрөөн чери – Тываның база бир онза булуңу Өвүр. Чурумалдыг Бора-Шай, ада-иезиниң мал-маган одаладыр чайлаа ол. Ава-ачазы Каң-оол, Кара-кыс Донгактар Шеңнезин Москвага ажилдай бээр деп черле бодавааннар. Уязындан ужуп үнгөн кушкаш огул дег, Донгактарның хеймер кызы чурттуң найысылалына баргаш, улуг компанияга күш-ажылчы баштайгы базымнарын эгелээн. Дөрт кыстың хеймери болган Шеңне чаг иштинде бүүрек дег өскөн-даа болза, бодунуң кызы-маа-биле бергелерге торулбаан. Ада-ие, төрөөннеринден ыракка чурттап ажилдаарга, баштайгы үелерде чаныксанчыг, оон элээн каш хонуктар эрткенде шуудап чоруй барган.

Саян дагларының эдээнде Тывадан барган аныяк кыс бодунуң төлөптин, орус, англи дылдарны тергип эки билирин бадыткап, шилилгени эрткеш, Россияның эң улуг авиа компанияларының бирээзинде стюардесса болуп ажилдап турары бо. Шереметьево аэропортуңдан чаңгыс хонукта 180 хире самолет чурттуң агаар оруктары-биле даштыкы

чурттарже болгаш Россияның хоорайларында пассажирлер аргыштырып ужулду турар. Үениң агымының аайы-биле стюардессаларны борт үдөкчизи деп адаар апарган. Эң солун мергежил: самолеттарның экипажтары хуннун-не өскерлип турар, чижээ, «Боинг 737» агаар суднозу 2 ужудукчу, 3 үдөкчилик болур. А эң улуг россияжи «Аэробус 321» самолетка ужудукчулар, үдөкчилер – 6, «Боинг 777»-ге 11 кижилер ужуп турар. Бо самолеттар пассажирлерге тускайлаан бизнес, комфорт база эконом класстарлыг. Даң адар, хун үнер, ажилга келгеш, кады элчегелиг рейс-биле чоруур стюардесса уруглар база экипаж кижигүннери-биле танышып алгаш, чаа пассажирлерлиг, тоолда дег чараш, бедик-бедик

Шеңне Донгак

Ш. Донгак борт үдөкчизи (эжи-биле)

кайт бажыңнарлыг хоорайларже, даштыкы чурттарже ужуп четкеш келири, шынап-ла, хуулгаазын фантастиктиг киноларда ышкаш сагындырар. Ак-көк дээрде ушкан самолетка ажилдап чоруурга, эң кол сорулга пассажирлерге эвилең-ээлдек болуру, оларның айыыл чок чоруун хандыраары. Үдөкчи кыстар кажан, кандыг хун дыштанырын боттары баш удур планнап, демдегледип алыр.

– Делегей деңнелдиг авиакомпания болгаш, Россияның улуг хоорайларында база Европа чурттарынче, Американың Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Кыдаттың Пекин, Шанхай, Гонконг, Японияның Токио дээш оон-даа өске 50 ажыг чурттарже аай-дедир пассажирлерни аргыштырып ужуп турар. Ырак чурттар, хоорайлар чорааш, дүне-даа чанып келир-дир бис – деп, стюардесса тыва кыс ажылын таныштырды.

Шеңнениң ажылының мындыг чай чогуң кады чурттаан ынак эжи Эрес база билер. Ырак хоорайга Эрес биле Шеңне бот-боттарын деткижи, найыралдыг чурттап турарлар. Даңгаар эртен ийилээн ажилдап чоруптар. Эрес Моол чуртунга радио болгаш телевидение оператору дээди эртемни чедип алган, Москвада логистика талазы-биле ажилдап турар. Соң алыс күзели бодунуң компаниязын тургузуп

алыры. Салган сорулгазын чедип алыр дээш, бурунгаар чүткүлдүг, эртем-билигилг, ажил-агыйлыг, тура-соруктуг аныктар бо чылын кудазын эрттиргеннер. Шеңнениң эштери «бистер база стюардессалар болуксап тур бис» дээш кудада борт үдөкчи кылдыр кеттиниң алгаш келгенер. Каң-оол Арбын-оолович, Кара-кыс Михаилловна хеймер уруу, күдээзин амыдыралдың делгем оруунче чагыг-сүмелиг үдөп кааннар.

Шеңнениң ада-иези кады чурттаандан бээр 50 чыл чедип турар, келир чылын алдын кудазын демдегледип эрттирер деп турарын Шеңне чугаалады. Чоок турган болза, аалга баргаш, мал-маганын кадаржып, ада-иемге дузалашкан болзумза деп бодалын менден чажырбады. Биче сеткилдиг, сагыш човангыры оон-на илдең.

Интернетте социал четкилерде стюардесса тыва кыска чылыг сөстөрү чаңгыс чер-чурттууглары бараалгадып бижип турар. Оларның чамдызы бо:

Кима Донгак: «Москвада «Алдын-Булак» кафезинге ырак үнүшкүннерже ужулар бетинде Шеңне ыяап-ла чедип кээр чаңылдыг. Далган үскен тыва мүнге, национал аъш-чемге дыка ынак, бистиң доктаамал аалчывыс-тыр».

Шеңне Донгак: «Улуу-биле четтирдим. Далган үскен мүн иш-кеш, сагыш-сеткилим өөрүп, хей-аъдым көдүрлүп, күш-шыдалдыг, ак-көк дээрде ужулуп, ажилдап бар чор мен...»

Марта Монгуш: «Ак орукту күзедивис Шеңне!»

Алдынмаа Сай-оол: «Бистиң Шеңне Өвүр кызы-дыр. Чоргааралывыс тыва стюардессага чийк чаагай орукту күзеп тур бис!»

Мындыг чылыг күзээшкүннерни Шеңнениң фейсбукта хууда арнында оон-даа хейнү бижээн. «Ажырбас, Тываның аэропорту делегей деңнелинче үнүп, ырак-чоок хоорайларже ужудушкуннарны чоруда бээр болза, тыва оолдар, кыстар делегей чергелиг авиа-шугумнарга ажилдай бээр, олар база чоргааралдарывыс апаар» – деп, Шеңне чаңгыс чер-чурттуугларын хей-аът кирип бижип турар.

Чурттуң төвү Москвада аныяк өг-бүлө Эрес Сандан биле Шеңне Донгактың ажил-ишке ынаа, бурунгаар чүткүлдүг, тура-соруктуу, биче сеткилдиг аныяк-өскөнгө үлгерлиг болуру чөп. Чаңгыс чер-чурттуугларывыс аныяк өг-бүлө Эрес биле Шеңне езулуг-ла эр хейлер-дир.

Ася Түлүш.
(Чуруктарны
хуу архивтен алган.)

Эрес биле Шеңнениң кудазында «стюардесса» эштери-биле «Азия/төвүнге» тырттырган чоруу

Хомду дайынының киржикчилеринге мөгейиш

ДӨРТ ТЫВА СОРУКТУ-МААДЫРЛАРНЫҢ
АТТАРЫ ТОДАРААН

2018 чылдың ноябрь 21-де ТГТШИ-де Эртем архивинин Бижимелдер фондузунда № 568 көктегден моон мурнунда тыва чонга чедир билдинмейн турган ховар медээлер тывылган. Ук көктегде Ю.Л. Аранчинның сүмези, дилээ-биле бижиттинген Хомду дайынының киржикчизи Куулар Ажакпай оглу Лопсанның (Дөңгүр-оолдун) «Манчы-кыдат эжелекчилерге удур тыва, моол араттарның 1912-13 чылдардагы национал-хосталгалыг дайынындан» деп аттыг сактыышкын-бижимели ТДЛТЭШИ-ниң Бижимелдер фондузунче 1975 чылда кирген. Ол сактыышкын-бижимел моол дылдан очулдуртунган материалдар аразынче кире бергенинден астыга берип, эртем ажылдарынче 2018 чылга чедир кирбээн, чырыттынмаан турган. Чаа тывылган үнелиг бижимелди калбак чонунуң кичээнгейинге бир-ле дугаар парладып турарывыс бо.

Лопсаң КУУЛАРНЫҢ
САКТЫЫШКЫНЫ

Моол, тыва шериг Хомду кодазын манчы-кыдаттардан хостаан соонда, моон-даа болбаанда, Богда-Кегээнниң чар-чарын езугаар тыва шериг аал чуртунче тур када тарап чанган. Тывага чанып чегенивистиң соонда, ай-даа четпээнде, чар чаап, аалдар кыштаглай бергенде, Богда-Кегээн черинден куштуг бижик келген. Дыштанып тараан шериглер Хомдуке катап чорур дээр соонда-ла шеригни-даа дүн-хүн чок далаштыгы чыып, айт-улагны-даа белеткеп эгелээн. Ол чыышка Баян-Таладан моон мурнунда база Хомду чорааш, демисешкеш келген шериглер:

1) Балдаң оглу Лопсаң Куулар (Сорукту-тайжы), 2) Ажакпай оглу Лопсаң Куулар (тайжының додаа хаазы), 3) Дажы-Хөө оглу Самбыча Куулар (хаа шаңналдыг), 4) Чөптүгбей оглу Самба Куулар, 5) Сүлдем-оол оглу Даадаммай Куулар, 6) Дажы-Хөө оглу Чымба Куулар, 7) Инек-Саар оглу Хуулгаан-оол Куулар, 8) Куржелей оглу Эрен Куулар, 9) Ай-оол оглу Байыр Сат база мурнунда Хомду чорбаан чаа шериглер: 1) Допчуң оглу Анмай Куулар, 2) Марай Мандан-оол Куулар, 3) Сөгбе оглу Бүрбежал Куулар, 4) Аянды оглу Көгөндик Куулар, 5) Са-мыгыр оглу Көк-Айыы Куулар, 6) Дондук оглу Кежи-Хунан Куулар, 7) Чанчык оглу Сат Дузур, 8) Калгажык оглу Доңгак Халбаң-Кулак, 9) Дозундук оглу Сорадак Монгуш, 10) Дарын-Шулуту Хуулгаан дээр соржу-лама, 11) Улуг-Хелиң деп адаар эмчи-лама. Шупту 20 киж чоруп-туvus.

Оон Чадаанага Бээзи кожуундан 270 ажыг, Даа кожуундан 150 хире, шупту 400 ажыг киж чыгып келгеш, база-ла Сорукту-тайжы Лопсаң Кууларга баштадып алгаш, биезги-ле оруувус-биле Хөндөргейлээш Өвүрже ажа бердивис. Аңаа башкы Амбын-ноян кожууннарның болгаш Өвүрнүң шерии каттышты. Эрги база чаа шериг каттышкыш 1000 ажыг киж болдуvus.

Хомдуке моон мурнунда чоруп турувуста, бистиң кортук кошкаавыс чаш уруглар дег-ле турган чүве. Сөөлүнде чорурувуста, бисте киж саны-даа хөй, ам барып алып ужурлуп оок-чепсек-даа хөй (биезгизинге бодаарга). Чүвениң байдалын биле берген, дайын-чаага-даа каш катап киржип каапкан, манчы-кыдаттарның дөс-судалы баксырап, кей-аады чайгаар өжүп калганын биле берген, ынчангаш элээн шуудай берген чоруп ор бис. Ол-ла чоруткаш, Хомду хемни кеже бергенивисте, биске моол шеригден шапкынчылар келген. Ол шапкынчылар: «Моол шериг Кыдат кызыгаарже бурунгаар чорупкан, Хомду хоорайның артында Хомду хемче кирген бичи хем бар, силерни шериг төлээлери аңаа уткуур, оок-чепсекти аңаа алып силер» дидилер. Ол хемче кежээ хүн доңгайып чорда чеде бердивис. Хем кыдынын-та бир аалга дөртөн хире шериглиг, коштуг-комнуг төвөлери бир мээрэн киж бисти уткуп алды. Аңаа хонгаш, ол устуң эккелген боо-чепсээң үлештивис. Колдуунда-ла соондан октаар «мамила» дээр кыдат ланчылар, оон ыңай 20 ажыг кыдат (та япон чүве) пулеметтар бар болду. Ол чепсекти үлештивиске, 100 ажыг кижиге боо четпейн барган. Оок 20 аът чүгү. Оон ыңай артыган, дергилээнивис

база хөй. Ол аалдан аъттангаш база бир хемни кешкеш, оон ыңай ийи хүн чоруп келгеш, Кужурлуг деп черге дүжүрнүп алдывыс. Оок-чепсек эккелген улзуувус орук баштаар ийи киж арттырып кааш, чарлып чоруптурар.

Кужурлугга барып турувуста соок-даа дыңзый берген. Моолдар биске элээн кезек самдар өглер, майгынар эккөп берген. Оон ыңай чамдык эрлер солчиген малдар кештери-биле майгынар-даа кылгылап алган. Ындыг болза-даа ол бүгү биске кайыын четчир, иштигээ, даштыгаа хонуп тургаш, ол черге 20 ажыг хонук шериг херээ — боо-моңгу, эң ылаңыа кыдат пулеметтар адарын өөренип, айт-хөлүвүс дыштандырып тур бис.

Ынчап турувуста, биске Богда-Хаан Чанзан-Дамбаның шапкынчылары четкилеп келдилер. Олар «Моон аъттангаш, 2 хүн хире чорааш чедер, Булугун деп черде Кыдаттың бир түме хире шерии шигээдээн (турумчуп алган). Тыва шериг ону үндүр сывырап, силерге алдай шериг база каттыжар, далажыңар» деп каан бижик чедирип келдилер.

Ол кежээ орук байдалы хынаар 30 хире шеригни мурнадыпкыш, эртен даң бажында аъттангаш, улуг дүш эртип чорда бир бичежик хем кыдынга келдивис. Алтай Тывазының шерии 500 ажыг киж ында манап турлар. Оларның чугаазы: «Сагаан-Дүнгээ деп черде Манчы-Кыдаттарның бистиң моол, тыва шериглер-биле чаалажыр дээр мөөңнөөн бир сая ажыг шерии бар. Оларның оок-чепсээ-даа чүве шыдажыр арга чок, оок өтпес, боду чорур куяктыг тергелер база бар дидир (ам болза танкылар дээр-ле ол боор). Бис ам олар-биле кайын шыдажыр бис, ыңдыг болза-даа өлгүже туттур-ла ынаан» дидир улус болду. Оларның баштыкчызы Хомду шивээзин хостап турда-ла алдай тываларының шериглерин баштап турган Доржу-Тала чагырыкчы болду. «Оон ыңай Булугун-Сеңгил деп черде база-ла хөй шериг бары шык. Олар ук хоорайны долгандыр оңгу каскаш чыдыпкан» дээр болдулар.

Алтай тывалары-биле каттыжып алгаш, база бир хүнзедир чорааш, Булугун деп черге бардывыс. Оон аңаа бир алаакка дүжүрнүп алгаш, Булугун-Сеңгилде кыдат шеригиниң байдалын база ынаар халдап кирериниң эвин билип алгаш кээри-биле алдарлыг Сундуй-оол хаага баштаткан оок «эзирлер» дээр алдарлыг бөлүүн чорудупкан чүве.

Ол кежээ биске 15 шериг эдерткен Моолдун Байыр-тайжы деп киж чедип келди. Ол моол шеригниң ол үеде турар черлерин, шериг төвүн, оок-биле харылзажыр байдалын, аш-чем, оок-чепсек алып черлерин, оон ыңай кыдат шеригниң ол үеде туруп турар черлерин, оларның оок-чепсээ, күш-шыдалын чугаалап бергеш барган. Оок чугаа-до-маа алтайларны ышкыш берге звес билдингир болду.

Бистиң Лопсаң Сорукту-тайжывыс: «Ол харылзажыр ужурлуг черлерин, оок орук-чириин херек кырында көрүп албас болза, хоржок» дээр, Байыр-тайжы-биле кады Бойдаа чагырыкчыга баштаткан 20 киж чорудупкан.

Ол дүне аңаа хонуп чыдырывыста, дүүн кежээ Булугун-Сеңгилче чоруткан хайгылчылар эртен даң бажында бир кыдат хептиг аныяк уруг тудуп эккелди-лер. Ол уруг: «Бөдүүн алтай киж мен» дээр, ол хирезинде алтайлар-биле база

эки чугаалажып шыдаас. Тывалап чугаалаар, оозу база бир янзы, моолдаары база багай ыңдыг уруг болду. Булугун-Сеңгилде турар кыдат шериглерниң бир дугаар кижизинге албадал-биле кадай болуп чораан алтай уруг чүве-дир.

Ол уругнуң чугаазы: «Булугун-Сеңгилде шериг хөй, оок-чепсээ-даа хөй. Ам оок кырынга база түмөн шериг келир, аңаа кыштаар дидир турлар. Оон ыңай ол шериглерниң хөй кези черде оңгу казып алган оңгарларда чурттап турар. Оларның чамдызы чайгы хептиг доңуп-үжүп турар. Бурунгаардан кышкы хеп кээр дээр, оозу-даа мынчага келбээр. Чем база чедишпес, аштап турар. Оларның чамдыктары дургуннап чанып эгелээн, чамдыкта таңнылдап турган черлерин-даа ээн каапкыш чоруй баар апарган» дээр мындыг болду.

Оок соонда бистиң хайгылчыларывыс: «Езулуг бистер ышкыш туда турар таңныыл чок, мүн-не ийи каат таңныылдыг болгу дег, олары бөлдүнчүп алган от шап таапкылап чугаалажып олар. Оон тургаш, таңныылдаан черин эргий кылаштагылааш, база-ла чоруптар кончуг сула шериг-дир. Иштиги таңныылдары-даа билдинмес болду» деп келгеннер.

Хайгылчылар келген соонда шериг даргаларының хуралы болган. Ол хуралга «Булугун-Сеңгилче чаза таварып киреринге таарымчалыг үе бо-дур деп санааш, амдызында кыдаттар билбейн турда, бо дүне чоошкуп алгаш, эртен даң бажында чаза таварып кирер. Чаза таварышкынның мурнуу чарында Өвүрнүң Борбак-оол шерии, ол черни көргөш келген чамдык хайгылчыларның киржилгези-биле, хоорайже үңгөп союп кирерин шенээр. Олар кире берзе, баштай шериг төвүн чок кылыр. Тулчуушкун хоорайже кирген кезектиң боозунуң даажы-биле эгелээр. Ол дүне оларның чажыт ады «сек», олар ол ат-биле шаап халдаар. Оон ыңай суурже кире берген таварылгада садыг, бүүзе черлерни үрөп, кайы хамаанчок эңгин кижилер өлүрүп болбас. Кыдаттар дезиптер болза, оларның оруун моондактар» суг дээр ышкыш, элээн таварылгаларны тодараткан. Мен база ол хуралга олурустум. Бо дугайын шериг төвүнге дыңнадыры-биле медээчилер-даа чоруткан.

Ол дүне имир каксы суурже аъттыг чоокшулап чоруптуvus. Дүн ортузу хиреде чеде бергеш, суурже чадап чоокшулап алдывыс. Таңныылдары-даа илдең улус болду (от шап таапкылап турар), медээ манап элээн чытканывыс соонда суурда элээн кезек черлерде оттар кыра берди. Оок чырында улустар шаараңайны берген соонда-ла боо ыды кежээ-леп үндү-ле. Бис-даа таңныылдарны атпышаан, бурунгаарлап кириптивис. Ында-мында боо ыды-даа шуут чажыраар, хоорайның кыдында шөлдер-даа, хоорайның ишти-даа шупту кызыл от апарды. Октар-даа ында-мында сыыгайнып-ла турар. Алгырышпышаан оңгуларга чеде халчы бээривиске, оңгулар колдуунда ээн, кыдаттар удурла-ныр харык чок дораан-на дезип эгелээн. Чер-даа чырып эгелээн. Үр-даа болбаан-да хоорайже чаза басып кире бердивис. Боо ыды-даа чүгээртээн, ында-мында улаан, човууртаан, ыглашкан-сыкташ-кан балыг-бышкын кижилер-ле хөй. Өлген кижилер база-ла хөй мындыг чүве болду. Боолар хоорайның мурнунче хөй эдип турар. Ам топтап көрүп турарывыска, хамык кыдаттар хоорайның мурнунче де-

зип үнүпкен кара арыг дег апарган чоруп турлар, аъттыг кезек шериг олар-биле сүржүп турар болду.

Оон аът улзуу эзерлиг аъттарывыс-ты сывыртап эккелген. Оларны тудуп мунуп чадап турувуста, кыдаттарның эң сөөлгүзү безин ажыт кирип барааны көзүлбейн барганнар. Оон оларның соон-че кежээге чедир хайгыл кылыры-биле 60 хире киж чоруп оргаш, ол суурга доктаай бердивис. Туттурган, балыгланган 300 ажыг кижини моол шериг төвүнче чорудуп, суурну аштап-арыглап, өлген кижилерни суурдан үндүр дажыглааш, санап көөрүвүске, шериг кижилер 200 ажыг болган. Оок иштинде улуг, биче эрге-дужаалдыг шериг даргаларының сөөктери-ле хөй болду. Боо-чепсек база-ла хөй, аш-чем база-ла бар. «Ол хоранныг бооп чадаас, ону ишпес» дидир-даа турар.

Ол суур Хомду шивээзи ышкыш онза быжыгланышкын-даа чок, долгандыр чер оңгулар казып каан, аразы ырак-ырак бажыңнарлыг. Садыг-бараан, эт-сеп-даа чок, ядараңгай шериг суур болду. Өлген, туттурган шериглерниң идик-хеви мырыңай санчок. Шуут чайгы хептиг-даа кижилер бар, иди чок майыын пөс-биле ораап, шарып алган-даа кижилер бар, бода мал бышактарын тулуптай сойгаш, дүвүн уш-баш чок даарааш, кедип алганнары-даа бар. Боттарының чудаңызы мырыңай кончуг чаржынчыг, түреңги шериг болду. Ындыг улус «хөөкүйлер» орта дайылдажып кайын шыдаар боор.

Кончуг бергезинип турганывыс бистен каш катап ажыг күштүг дайзын-нар-биле тулчуушкун мындыг белең байдал-биле доозулганынга өөрүп, кончуг хөөрежип, оок кол чылдагааны лама-башкыларывыстың авыралы-дыр дидир турарывыс-даа бар. Ол хүн дыка хөй-аъттыг хүнзедивис. Ындыг болза-даа ол тулчуушкунга бистен он ажыг киж өлүрткен, 20 чыгам киж балыгланган болган. Ол дээрке колдуунда-ла дескен шеригни соондан сүрген тенек оолдар, оларга чеде кага бергеш, аттыргылап кагылаан болдулар.

Бистиң ол Булугун-Сеңгилче халдап турганывыстың үези ам болза, январь эгези-ле боор ол. Тывага болза кончуг сооктуң үези турган. Аңаа ыңдыг соок-даа болбас чылыг чер болду. Ындыг болза-даа ол черниң соокка чаңчыкпаан улзуу доңган-девидээн турар улус болду. Олар Тыва шериглерниң доңмазын кайгаар, оозун эрес бергези ол деп санап турар болдулар.

Оон ол хүн олаада элээн кезек черлерге өглер тип, таңныыл-доскуул черлери тургузуп, тулчуушкунуң түннелин үндүрүп, төпче медээчилер аъткарып турувуста-ла, кышкы хүн эртип, имир дүжүп келген. Ынчап турувуста, бистиң артыы талавыста ыраккы таңныыл черлеринде боолар эде берген. Шериг-даа дүвүрөп эгелээн. Суурнуң кыдыг оңгуларын бүрүн ээлепкен, боо ыды-даа читти, удаваанда медээчи-даа келген. Чүү болганын дээрке биске дузалажыр дээр келген 100 ажыг хире чохар шериглер медээ сагындырыг-даа бербейн, бажында хайгылы-даа чокка корум-чурум чок чоруп орган чүве-дир. Оларны таңныылдар бажын ажыр адып тургаш, доктаадып чугаалашкан болдулар. Олар дайын үезиниң ниити чурумун үрөп, таңныылдарны ыт чок эдереринче албадап, боо-моңгу арнып турганнар болду.

(Уланчылыг).

ХОМДУ ДАЙЫНЫНЫҢ КИРЖИКЧИЛЕРИНИҢ АТТАРЫН
МӨҢГЕЖИДЕР АЧЫ-ДУЗА ФОНДУЗУНУҢ АГАР САНЫ:

Благотворительный фонд по увековечению героев Кобдинского сражения
Сч.: 40703810665000000104 ИНН: 1701061797

КПП: 170101001 БИК: 040407627

Наименование банка: Красноярское отделение 8646 ПАО Сбербанк

Корр. счет: 30101810800000000627

Аныяктар болгаш сайгарлыкчы чорук

ЧАА БОДАЛДАРЛЫГ, БУРУНГААР КӨРҮШТҮГ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

"Men's Look Store" эр хеп садыг четкизиниң ээзи Дмитрий Скворцов садыг аялдарда, аңаа аялдар арга-дуржулгалыг команданы чыып алыры чугула дээрзин онзалап айытты. "Бизнестиң чедишкенин аялы удуртукчузундан хамааржыр дээрзи билдингир. Ынчалза-даа бараан-нарны хөйү-биле садарда, арга-дуржулгалыг консультант, интернет четкизинге садып-сайгарарына хөй бижидикчилиг блогер дээш оон-даа өске специалистер херек апаар. Бир эвес аялдың угланышкынын эки билбес кады төрээнеринерни азы эш-өөрүнерни аялга хүлээп алыр болзунарза, садыңар орулга чок болур. Чүге дизе бизнестиң баштайгы чедишкенин базымнары арга-дуржулгалыг командадан кол

хевиринге солун мастер-классты эрттирди.

Ол-ла кезээ аныяк сайгарлыкчылар балына 2018 чылдың тергининерин шаңнап-мактаан. «Тываның тергин аныяк сайгарлыкчызы-2018» деп атка "IRBIS cake" кондитер кылыглар бүдүрүлгезинин удуртукчузу Наталья Умановская төлөптүг болуп, 50 муң рубльдин сертификатын алган.

"Тергин эгелээшкени" шаңналга Шагаан-Арыг хоорайдан "Tuva Cake" национал кондитер кылыглар цегинин удуртукчузу Айслуу Дамваа, "Кризиске удур тергиниң шийтпир" шаңналга Кызылдан эътти болбаазыраткаш, консервалаар "MonSan" бүдүрүлгенин удуртукчузу Вячеслав Монгуш, "Тергин хөгжүлдү" шаңналга Кызылдан менталдыг арифметика болгаш дүрген номчулга школазының удуртукчузу Рузада Куулар, "Быжыг туруш" шаңналга Каа-Хем кожуунун Сарыг-Септен 23 харлыг Андрей Митюков 2017 чылда "Вероника" садынын, а бо чылын "Lime" кафезин аядып алган. Ында 5 чаңгыс чер-чурттуу доктаамал шалыңныг аялдар турар. Келир үеде Андрей сайгарлыкчы эжи-биле бок болбаазырадыр заводту аядар дидим сорулганы мурнунга салган. "Аныяк сайгарлыкчылар хуралына бир дугаар кирип келгеним бо. Маңаа чаа өңүктөр-биле таныжып ап, дуржулга солчур аргалыг болдум" – деп, "Быжыг туруш" шаңналдың тийлекчизи чугаалады.

Хуралдың аалчылары.

хамааржыр" – деп тайылбырлаарга, чыылганнар чөлшээржип олурду.

"Юпитер" реклама агентилелин ээзи Петр Ластовский эгезинде автомашина септээр черни аядып алырга, аял-ижи шуудавайн, буурап дүшкен. Он беш чыл бурунгаар аядып алганы реклама агентилели бо хүнге чедир чедишкенин аялдар турар. Амгы үеде капитал саарылгазы 15 сая рубль.

"Бир дугаар аядып алган бүдүрүлгелер буурап дүжүп-даа калган болза, хол садынмайн өске адырга бодуңарны шенеңер. Баштайгы частыгылардан чүгле аяктыг түннелдерни үндүрери чугула. Бурунгаар көрүштүг дидим улус эге капитал, оран-сава чокта-даа болза, кандыг-даа бизнести аядып алыр.

Бир чижек, Красноярск хоорайда харык-шинээ кызыгаарлыг кыс сантехниктиг ачы-дуза чедирер бүдүрүлгени ("Муж на час") аядып алган. Ооң думалары хөй чон чыгыр черлерге, бажыңнар даштынга ол дугайында чарлалдарны аскан, ачазының сантехник, электрик, каңнакчы эш-өөрү ачы-дузаны чедирип эгелээн. Олар кылган аялының өртээниң 25 хуузу аңаа шилчидип бээр. Сайгарлыкчы кыс бажыңында телефон дамчыштыр чагылар хүлээп, аялдарчыларын углап-баштап олурар. Ынчангаш чаа бодалдарыңарга орукту аядып, чүгле бурунгаар базымны кылыңар. Арга-сүме херек болза, социал четкилерде мээң арнымче бижирер, күзелди-биле харылап бээр мен" – деп, сайгарлыкчы амыдыралдан чижектерни кирип, айтырыг-хары

руш" шаңналга Каа-Хем кожуунун Сарыг-Септен "Lime" кафези биле "Вероника" садынын ээзи Андрей Митюков олар төлөптүг болган.

Сан-чурагай технологиялары интернет-бизнести сайзырадып хөгжүдеринге бүгү-ле аргаларны берип турарын бизнес-тренерлер демдеглээн. Республикада социал четкилер дамчыштыр бизнестин хөгжүдүп, садып алыкчыларның хереглелдерин хандырып, боттарының кылган чүүлдерин (суй белектер, үүрмек кылыглар, каасталгалар, амданныг чемнер, модага дүшкен идик-хөптөр...) садып-сайгарып, чагыларны хүлээп ап, орулгалыг аялдар турар сайгарлыкчыларның саны хөй.

Хуралга келген аныяк сайгарлыкчылар-биле ужуражып чугаалаштым. Шагаан-Арыг хоорайдан "Tuva Cake" национал кондитер кылыглар цегинин удуртукчузу Айслуу Дамваа: "Бо чылын "Тываның командазы-2030" аныяктар шуулганына кирип турдум. Аңаа төлөвилелимни камгалап, 100 муң рубль күрүне деткимчезин ап, соодукчу, торт быжырап шкаф, далган былгаар дээш оон-даа өске дериг-херекселди садып алдым. Бодум бир хүнде 25-30 тортту быжырыптар мен. Чаа чыл, Шагаа дээш оон-даа өске байырлар үезинде чагылар каш катап көвүдөй бээрге, хөй аял-төлдүг кожаларымны дузалаштырып алыр-дыр мен. Интернетте "Вконтакте", "Viber" социал четкилерде бөлүктөр дамчыштыр чагылар езуугаар республиканың аңгы-аңгы булуңнарынче торттары база чедирип турар. Национал кондитер кылыглар цегин бүдүрүлгө

кылдыр улгаттырар күзел бар. Арбай, чиңге-тарааны тарып, бода малды, дагааларны тударын база планнап турар мен. Торттарымга аялдар аш-чемни бодум бүдүрер болзумза, амданы оон-даа чаагай болур. Инек сүдүндөн өреме, эжегей, чөкпек, быштак, хойтпакты болбаазырадып алыр. Дагаа чуургалары база боттун. Арбай далганы, чиңге-тараа, ак чемнер – кадыкшылга аяктыг национал аш-чем. Эскерип чорурумга амгы шагның уруглары арбай далганын, чиңге-тарааны танывас, амзап безин көрбээн болур. Бичи тургаш хлеб, быжырган далган көңүс чивес турган мен. Арбай далганы, чиңге-тараа чок болза, бодум хооруп, соктап алгаш, былгап чиир турдум. Ынчангаш уругларымыс национал аш-чемивистиң амданын утпазын дээш торттарымга холуп турарым ол. Социал четкилер дамчыштыр быжырган торттарымның чуруктарын салып, бижидикчилеримниң саналдарын, чагыларын өөренип турар мен" – деп чугаалады.

Айслуунуң арбай далганы, чиңге-тараа, чөкпек, өреме, эжегей холумактыг быжырган торттарының чаагай амданын чүгле чаңгыс чер-чурттуулары эвес, а республиканың чурттакчылары эки биле берген.

Каа-Хем кожуунун Сарыг-Септен 23 харлыг Андрей Митюков 2017 чылда "Вероника" садынын, а бо чылын "Lime" кафезин аядып алган. Ында 5 чаңгыс чер-чурттуу доктаамал шалыңныг аялдар турар. Келир үеде Андрей сайгарлыкчы эжи-биле бок болбаазырадыр заводту аядар дидим сорулганы мурнунга салган. "Аныяк сайгарлыкчылар хуралына бир дугаар кирип келгеним бо. Маңаа чаа өңүктөр-биле таныжып ап, дуржулга солчур аргалыг болдум" – деп, "Быжыг туруш" шаңналдың тийлекчизи чугаалады.

Улуг-Хем кожуунун төвү Шагаан-Арыгга "Тэси" садыгларның ээзи Тамир Бойбу база хуралдың киржикчизи. Аныяк сайгарлыкчы 2014 чылда чээли алгаш, бир дугаар аш-чем садынын аядып алган. Бо хүнде Тамир 3 садыглыг. Албан езуу-биле 8 аялчы (6 садыгчы, бухгалтер, чолаачы) олутту аяйткан. "Шагаан-Арыг хоорайны сайзырадып, 2019 чылда биче кинотеатры бодум күжүм-биле аядар мен. Кинотеатрның оран-савазының тудуун келир чылын эгелээш, чайын аялгалга кириери планнаттынып турар. Кино көргүзөр дериг-херекселди Кыдаттан садып алыр мен. Ооң өртең-үнези – 500 муң рубль. Баш удур санаашкынар-биле билет өртээ 150-200 рубль болур" – деп, Тамир планнары-биле таныштырды. Биче кинотеатр аятынып келирге, аныяк сайгарлыкчы техниктиг аялдарчыны, аштакчыны, кассирни болгаш контролерну аялче хүлээп алыр.

"Аныяк сайгарлыкчылар каттыжышыны" хөй-ниити организациязының кол сорулгазы – аныяк сайгарлыкчыларны демнештирери болгаш оларның бизнестин хөгжүдери. Каттыжышкын мастер-класстарны, тренинг кичээлдерни, аял-агыжы ужуражылгаларны, чыыштарны организацияп эрттирип турар. Аңаа сайгарлыкчылар боттарының үзел-бодалдары-биле үлежип, дуржулгазын солчур аргалыг.

Чылдан чылче аныяк сайгарлыкчыларның саны немежип турарына өөрүвес аргажок. Олар өөредиглиг чыыштарга, шуулганнарга идепкейлиг кирип, чаа-чаа бизнес-төлөвилелдерни чогаадып, амыдыралда боттандырып турар. Тывага биче болгаш ортумак бизнес улам хөгжүп, аныяк сайгарлыкчылар көвүдээр дээрзинге бузурел улуг.

Шончалай ХОВАЛЫГ.
Арслан АРАКЧААНЫҢ тыртыр-
тырган чуруктары.

БУЯННЫГ ҮҮЛЕ

Субурган тудуунга киржирге, ону чүдүп сүзүк езулалына дүүштүр долганыр сөгүрүргө, өргүл өргүргө, септээр арыглаарга, өске-даа буянныг аялдар бүдүрерге, кижиниң хүн бүрүде күзөл чүрүр күзөлдери бүдеринге аяктыг, дээш болур деп Будданың өөредиинде бижээ.

Бистиң Кызыл-Мажалыкта субурганы 2005 чыда тудуп кылган. Ол үеде хүрээге аялдар турар Батор, Еше Дагба (Куулар Долаан) башкыларны удуртулгазы-биле туттунганын сакты-дыр ме Оон бээр 13 чыл эрткен. Сөөлгү үеде субурганы октааттынып, үрелгени хөлчөк апарган. Ону чүдүчон-даа эскерип тур боор. Хүрээвис база өрттөн бузулган-дыр... Оода субурганыны камгалкадагалап, арыг-силиг тудар болзувусса, сагы сеткилге чиик, хөй-адымыс бедик боор эвес бедодаан сеткилим-биле октябрь айның эгезинде субурганын септээр аялды чорудуп эгеледим.

Аял барык ай дургузунда үргүлчүлпел келге Херим-кажаазын Кызыл-Мажалык сумунуң деп таттар даргазы Бады Коштай-оолович Монгу сумунуң аныяк чагырыкчызы Артыш Анатолий Куулар баштаан эр улус шалыпчы езу-биле септээр. Артыш Викторович Томбулак пиломатериал биле дузалаан. Пиломатериалдарны чондурарыга, сөөртүп эккээринге Роберт Иванович Намзат Маскаевич Сандык дээш өскөлөр-даа кирикенин демдеглевес аргажок.

Септелгеге херек тудуг материалдарын (цемент, элэсин, чугай, будук дээн ышкыш чүүлдерни) сады сөөртүрүңге уруум, күдээм Омар Ооржак бил Шеңне Кууларның деткимче-дузасы улуг болган.

Субурганың оюлган, бузулган черлерин магаштап, дескилээр аялдарга шеверлекчи Аян Олуй-ооловна Ондар улуг үлүг-хуузу кириги Аянаның дериг-херекселдери-биле чазап чараштаар аялдарны кылып дооскан бис. Септелге аялынга эгезинден эгелеп кирип, спорт школазыны аныяк башкызы Белек Борисович Куулар, чүдүк Айлана Владимировна Трас, Кызыл-Мажалык №1 школазының өөреникчилери 11-ги классчы Аржаан Араптан, 10-гу классчы Дамырак Талганчык, 9-к классчы Евгения Куулар ачы-дузасын чедиргенер.

Херимни будурунга садик аялчылар Светлана Трас, Дарья Ооржак, Айлана Ойнаров суглар дузасын кадып, идепкейлиин көргүскенер.

Чогаадылга төвүнүң башкызы Омак Шойдар оолович Ооржак сеткилин ханызындан дузалап хостуг үезинде өөреникчи оолдарны безин эдертип алгаш, оларның кылыпкы дег аялдарына кириштирип тургаш, сиилбип чуруурун доосканын улуу-биле четтирдим.

Улус чондан акша-төгөрик чыыры берге, ынчалза-даа ужурун чугаалап, тайылбырлааным соонда, күзелди-биле акшаны чыгып дузалашкан «Чечек» уруглар садының кижизидикчи башкызы Достак Алена Окал-ооловнага база «Аленушка» уруглар садының кижизидикчи башкызы Сарытгар Чимис Алдын-ооловнага четтиргеним улуу-биле илереттим.

Септелге кылырынга чарыгдалдарның ниити түңү 8 631 рубль болган. Субурган септээринге акша-биле буян көргүскен организацияларның даңзызын адаанда киридим: «Чечек» уруглар садындан 22 киж – 1830, «Аленушка» уруглар садындан 10 киж – 1000, Кызыл-Мажалыктың №2 школазы – 3 киж 550 рубль акшаны өргүлгө чыып бергенер. Аял чоктар чери – 6 литр будук, Кызыл-Мажалык сумузу 4 литр будук берип дузалааннар. Айлаң Талганчык, Алена Достак, Чойганмаз Монгуш, Айлана Трас, Херел Монгуш дээш хөй кижилер 100-тен 1000 рубль чедир акшаны өргээнер. Акша өргээн кижилерниң шуптузун адап, санаардыкка берге-дир. Оларның шуптузунга черге чедир мөгейдим.

Кызыл-Мажалык суурнуң бүгү чүдүкчү чонуну мурнундан өөрүп четтиргенин илередип, хөй-ады бедик, аял-ижи чедишкенин, аас-кежиктиг болзун дээш, «Курай! Курай!» деп йөрээлди салылыңар!

Екатерина КУУЛАР.

Россияның Президентизинин бот-идепкейи-биле 2019 чылды театр чылы кылдыр чарлаан. Ооң байырлыг ажыдышкыны декабрь 13-те В. Көк-оол аттыг национал театрга болур.

Ол хүн кайгамчык улуг театржыт-көргүзүг болур. Аңаа Тываның драматик театры, Кызылдың аныяк артисттер театры (ТЮЗ), Мөңгүн-Тайга, Барыын-Хемчиктин, Чөөн-Хемчиктин, Өвүрнүн, Улуг-Хемнин, Кызыл болгаш Таңды театрларның чогаадыкчы коллектив-теринин көргүзүүн бараалгадыр. Ол хүн Национал театр 10 шақта-рынысыралдың чурттакчыларына аалчыларына эжиктерин ажа-тар. Театрның фойезинге шиилер

2019 – Театр чылы

ТЕАТРНЫҢ ЭЖИИ АЖЫК

маадырларының костюмдарын, дериг-херекселдерин көрүп, тудуп болур, ол ышкаш мастер-класстарга, грим болгаш аквагрим кылырынга киржип болур.

Театрның буфетинге тускай меню езугаар чөмнөр кылыр. Блюдо бүрүзүн национал театрның репертуарында ши-лерге тураскаадып адаар.

Фото-чурук сонугаар кижилерге тускай фото зонаны тургузар. Ши маадырларының костюмдарын кеткеш, тырттырып алыр аргалыг болур.

Шолачылар болгаш студентилер-

ге экскурсияны организаастаар: театр база, артистер-биле танышып, сцена кырынче үнүп, кулиса артынче эрткеш, актерларның өрээлдерин сонугаар көрүп болур.

Эң-не кол байырлыг концерт кезээ 18 шақта эгелээр. Шаңналдар тыпсыр езулал-биле эгелээр. Россияның ал-дарлыг артизи Галина Мунзуктуң театр дугайында шүлүүнүң номчулгазы-биле ажыттынар.

Тываның кол сценазынга ол кезээ тыва уран чүүлдүн, культураның сурагыг

ат-алдарлыг артистеринин күүселдезин көрүп болур. Тыва театрының классиказы – “Хайыраат бот”, “Дуруялар”, “Ромео биле Джульетта” деп шиилерден үзүндүлери, Россияның алдарлыг артизи Алек-сандр Салчактың күүселдезинде Лир хаанның монологу, ол ышкаш Шагаан-Арыгның, Чадаананың база Мөңгүн-Тайга кожуунунуң улусчу театрларының оюн-көргүзүүн бараалгадыр.

Театр чылында улуг делегей чергелиг база Бүгү-российжи хемчеглер эрттире-ри көрдүнген. 2019 чылдың март айдан ноябрьга чедир Бүгү-российжи театр марафону Владивостоктан эгелээр бүгү чуртту хөмө алгаш, Калининград хоорай-га доостур.

Бистиң корр.

Эрткен чүс чылдың 90 чылда-ында Тыва эстрадага чаа үннер, чаа талантылар илереп, тыптып, салым-чаяанныг аныяктар ара-зынга “Стартинейджер”, “Хову-Аксы” мөөрейлер эртип, мюзик-холл “Ураанхай”, “Камон-Брекет” бөлүктөр сурагып турганын ол ениң аныяктары эки сактыр боор. Ынчан чуртка, бистиң республикага дыралга улуг өскерлишкинер, эде устунушкунунуң шаптаразыннары а-даа, ол шагның аныяктары үениң а-биле сайзырап, хөгжүп, чаартты-елээр. Чоннуң амыдыралы бер-ан, акша-шалың үнмес, ажил-агый илбас үелер турганын билер бис. Чаа үнүң үелерде “Ураанхай” мюзик-холл көрүштүг, солун концерттерин улуг сонугаар-биле көөр турган. Ынчан өңгүр, каас, кайгамчык чараш көргүзүү ынчангы муңгаранчыг “куу” дыралга бичии өөрүшкүнү, байыр-ы сөңнөп турган деп бодаар мен. Ынчан Кызылдың педагогика учи-тезинге республиканың янзы-бүрү үннэринден келген уруглар эге класс кызы мергежилге өөренип кирген Бистиң бөлүккө (группага) хей кезии адыкчы, уран шевер, чүрүр-би-и, ырлаар-самнаар салым-чаяанныг тар чыылган. Чаңгыс курсчуларым ында онзагай чараш, көрүштүг, хоо-чурттуг Анжелика бар. Фамилиязы бир тускай — Мюрзю. Өөренири эки. Эң-не бир онзагайы — гитарага ышаан ырлаары. Училищеге эртер-бүрү уран чүүл көрүлделеринге елика гитарага ойнавышаан ыр-бээр, чаңгыс курсчулары бистер-магадаар, чоргаарланыр турду-бир-ле катап училищеге шиилер-тезинге “Хайыраан ботта” Седиптин күүсеткеш, шаңналынга театрже биледи-даа ап турду. Даңгыналар-ейинге база дээди шаңналга тер-гээн. Ол чылдарда бистиң бөлүк-ишениң уран чүүл көрүлделеринге,-ейлеринге үргүлчү тиилээр турду-Ол шупту Анжеликаның талантызы-алган боор.

Ол бээр ам 20 ажыг чылдар эрткен. Ынчан чаңгыс курсчум ам Тывада бир-тиг ыраажы Анжелика Монгуш бол-Ол хей чылдар дургузунда күрүнениң армонизынын “Ураанхай”, “Аян-92” ктерге солистеп, башкарыкчылап-даан. Ооң улуг сценаже бирги ба-“Хову-Аксы-93” аныяк ыраажылар

Чогаадыкчы кезээ

ДҮЛГЭЭЗИННИГ 90 ЧЫЛДАР

Анжелика Монгуш.

мөөрейинден эгелээр. Аңаа киришкеш, лауреат атка төлептиг болган. Ынчан Анжеликаның филармонияже чалаан. Баштай “Аян-92” шоу-бөлүккө ат-сураа чаа-ла билдинип эгелээр Юлиана Ондар, Елена Ооржак, Октябрь Саая, Шораан Монгуш ыраажылар, хөгжүмчүлөр-биле ажылдап эгелээр. “Аян” ансамбли-биле Казахстанга “Голос Азии” мөөрейге ки-ришкеш, дипломант, Калмыкияга, Хака-сияга Тыва культура хүннеринде Тываны төлээр киришкенер.

Анжелика улаштыр “Ураанхай” мю-зик-холлга башкарыкчылап, солистеп эгелээр. Ынчан мюзик-холлдуң аажок сурагып эгелээр үелери. “Ураанхайның” аныяк, чараш самчыларының “Челбиш-терлиг кыстар”, “Кан-Кан”, гавай, кыдат, азия чоннарының танцы-самы, “Аңчы болгаш бүргүттер” дээш өске-даа танцы-лары дыка-ла сонугаарчыг турган. Чүге дизе ооң мурнунда тыва сценага мындыг көрүштүг шоу турбаан. Овур-хевир назагай чараш тыва оолдар, кыстарның танцы-самы Бразилияда карнавал азы Парижде “Мулен руж” сагындырар. Ол чараш танцы-самы Тывада сурагыг

балетмейстерлер Вячеслав Донгак, ол үеде көңгүс аныяк Владимир Ооржак тургузуп турган. А ол аныяк самчылар хореография, балет училищелеринин доозукчулары Владлена Томур, Саяна Монгуш, Челээр Комбуй-оол, Айна Са-рыглар, Шолбан Куша, Айдың Бады-Са-гаан, Салчак Ховар, Олег Даваа, Чочак Самдан дээш өскелер-даа.

“Ураанхай” мюзик-холл чүгле танцы-сам-биле звес, ыраажылары-биле база алдаржып турган. Культураның хоочуну Елена Ооржак ынчан мюзик-холлдуң уран чүүл удуртукчузу база ыраажызы турган. Анжелика Монгуш биле Вла-димир Копуштуң (ам сурагыг кино ре-жиссеру) “Ностальжи” деп англи дылга ырызын кым-даа утпаан боор. Анжелика ол үениң сурагыг орус, тыва ырыларын танцы-сам-га үдетпишаан күүседип турду. Ылаңгыя “Чадаана хем”, “Ынакшааның ыры”, Татьяна Буланованың “Яс-ный мой свет” деп ырыларын ол үениң аныяктары катай ырлажып, самнап турганы уттундурбас солун.

Мюзик-холлдуң концерт программасындан аңгыда, уругларга “Чаштар деле-гей” деп оюн-көргүзүү база турган. Ол оюн-көргүзүү чаштарга уттундурбас өңгүр чараш байырлалды тургузуп турган. Тоол маадырла-ры Анжелика Баба-яганың, Владимир Копуш Лещийниң, Елена Ооржак Шапоклуктың рольдарын күүседип турары дыка-ла чаптанчыг, хөглүг. Бир-ле катап “ураанхайжы-лар” кыжын Өвүр кожуунче гастрольдааш, чанып ора машиназы харга кадалгаш, саадаан. Доңуп-дожаан ар-тистер тоол маадырларының костюмдарын каъттанып ке-дер ужурга таварышканнар.

Чанып келгеш, машинадан доңган, шыла-ан, кымыскактар, янзы-бүрү аң-меңнер дүжүп турганы дыка каттырынчыг. 90 чылдарның акша-шалың үнмес, садыг-ларда барааннар чок берге үелерде кон-церттер көргүскеш, аш-чемни ажылдап алыр турганын, ылаңгыя Кара-Хаакка концерт көргүскеш, төлевиринге капус-талыг, Куш фабриказындан киж бөрүзү 2 ячейка дагаа чуургаларлыг чанганын Анжела Эрес-ооловна сактып чугаалаар.

Анжелика Эрес-ооловнаның ырлаар салым-чаяаны салгал дамчаан. Ооң авазы Ирина Александровна Аран-чал Тываның сурагыг “Чечек-Саян” ансамблиниң хоочуну. Ол ансамблеге башкарыкчылап, хорга ырлап, хомуска ойнап турган, сөөлүнде ыры-хөгжүм ан-самбли “Аянга”, уругларның “Өөрүшкү” ансамблинге база ажылдаан. Амгы үеде күш-ажылдың хоочуну кырган-ава хүндүлүг дыштанылгада. Ирина Алек-сандровна 3 кыстыг, Анжелика улуу. Үш кызы шупту талантылыг кыстар болган. Ортун кызы Долаана Монгуш тыва эстраданың ыраажызы. Ол 1993 чылда “Хову-Аксы” мөөрейинин дээди

шаңналының эдилекчизи. Хеймер кызы Аяна Салчак база ус-шевер, чогаадыкчы парикмахер мергежидиг.

Анжелика школачы үезинде уруглар-ның “Өөрүшкү” (“Радость”) ансамблинге (башкызы Тамара Чамзоевна Даваа) ырлап, национал хөгжүм херекселде-ринге ойнап эгелээр. Колдуунда хо-муска, моол хөгжүм херексели ятхага ойнаар. 1985 чылда “Өөрүшкү”-биле Новосибирск хоорайга ниити ыры фес-тивалынга киришкеш, лауреаттар бол-ган. Чехословакияның Прага, Брно, Братиславага болган фестивалдарга Тываны төлээрлээр. 1993 чылда аныяк ыраажыларның “Хову-Аксы” мөөрейге киришкеш, лауреат атты алган. 2009 чылда “Ийи сылдыс” мөөрейге Валерий Орус-оол-биле ырлааш, лауреат атка төлептиг болганнар. Анжелика Эрес-ооловна “Мисс-толстушка” мөөрейге 2 удаа киришкеш, ийиги черлерге төлептиг болган (профессионал артист дээш бирги черже үндүрбээр).

Мюзик-холл “Ураанхай”.

Ам удавас Чаа чыл бүдүүзүнде Анже-лика Монгуш “Дүлгээзининг 90 чылдар” деп чогаадыкчы кезээзин эрттирер. Аңаа 90 чылдарның сурагыг, төөгүлүг бөлүктери, ыраажылары киржир. ТР-ниң алдарлыг артистери болгаш ТР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажилдакчылары: Елена Ооржак, Юлиана Ондар, Владимир Копуш, Жанна биле Экер Сарыгларлар. Ол ышкаш Айсуу Монгуштуң, Долаана Монгуштуң, Роберт Салчактың ырыла-рын, мюзик-холл “Ураанхайның”, танцы бөлүү “Камон-Брекеттин” танцы-самын бараалгадыр. Концертке хүндүлүг аал-чылар болуп “Чечек-Саяннар” ансам-бли, ТР-ниң алдарлыг артизи Альберт Хомушкун, Борбак-оол Салчак, Айлаңмаа Дамыран, Аяс Куулар киржир.

Анжелика Монгуштуң база ооң эш-өөрүнүң, үе-чергелеринин эң-не кайгам-чык “оттук-көстүг” чалыы үелери 90 чыл-дарда эрткен. Ынчангаш дүлгээзининг 90 чылдарны катап ээлдирип, сактышкын-нарлыг, ыры-хөгжүмнүг, танцы-самныг онзагай кезээге көрүкчүлөрнү манап турар.

Алдынай СОЯН.

“Аян-92” Ыры-хөгжүм бөлүү.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

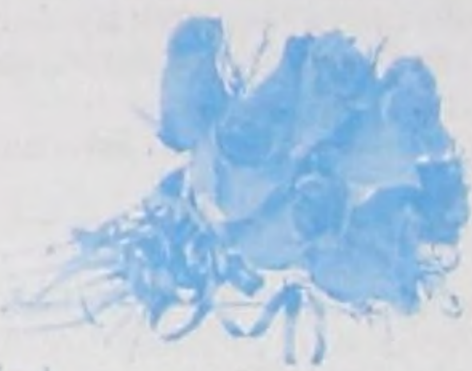
РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Байыр чедиришкени

Бистиң эргим, ынак ававыс садыг шугумунуң хоочун ажилдакчызы **Анай Чамзыевна ОЧУР** бо хүннерде 57 харлап турар.

Ынак ававыска төрүттүнгөн хүнүн таварыштыр Мөңгүн-Тайганың ак меңгизи дег, кылаң орукту, быжыг кадыкшылды, ажы-төлү, бистерни, ам-даа өөртүп, узун назылаарын күзедивис.

Аас-кежик чаяп берген
Авайывыс силерлерге
Аас-кежик, өөрүшкүнү
Ажы-төлү күзеп ор бис.

Ынакшыл-биле ажы-төлү,
кенни болгаш уйнуктарындан.

РЕКЛАМА

в газете «ШЫН».

8(39422)2-18-10, 89235522070,

89293589721

КҮШ ЧОК ДЕП САНААР

Эрзин ортумак школазын 1997 чылда дооскан **Сагина Сенгиевна ДОРЖУНУ** адынга тывыскан аттестаттың читкенин барымдаалааш, он күш чок деп санаар.

Информастыг сессия

ЧЭЭЛИЛЕР БОЛГАШ ӨРЕЛЕР

Тыва Республиканың Арбитраж судунче 2015 чылдың октябрь 1-ден 2018 чылдың декабрь 5-ке чедир хамаатыны азы хууда сайгарлыкчыны өре төлөп шыдавас (буурап дүшкен) деп санаарының дугайында 150 билдиришкени кириген. Бо хүнде 35 херек күүселдеде. Буурап дүшкен деп санаарының дугайында билдиришкени хамааты боду-даа, чээли берикчилери-даа, төлээлекчи орган-даа доктааткан чурум эзуугаар кирип болур.

Тыва Республиканың Арбитраж судунуң даргазының хүлээлгезин күүседип турар Наталья Хайдып, шийтекечи Эрес-оол Санчат "Хамаатыны, хууда сайгарлыкчыны өре төлөп шыдавас (буурап дүшкен) деп билдиришкени киригенин чуруму" деп темага информастыг сессияны эрттирген. Эрес-оол Санчаттың чугаазы-биле, бир дугаар буурап дүшкен деп санаарының дугайында билдиришкени суд 2015 чылдың ноябрь 2-де бүрүткээн.

Регионнуң Юстиция, Саң-хөө, Чер болгаш өнчү-хөреңги яамаларының, Үндүрүг инспекциязының, "Связь банк", "Сбербанк", "Росбанк", "Россельхозбанк", "Русфинансбанк" банкыларның, "Кызылдың ЧЭТ", "Водоканал", "Тыва-энерго", "Тываэнергобсбт" акционерлиг ниитилелдериниң төлээлери, Тывада сайгарлыкчыларның эрге-ажыын камгалаар бүрүн эргелиг төлээ Андрей Сат, хуу сайгарлыкчылар, сонуургалдыг хамаатылар киришкен.

Билдиришкени 500 муң рубльдан хөй болгаш өрезин 3 айдан эртир төлөвейин барган хамаатылар азы сайгарлыкчылар кирип болур. Баштайгы чадазында суд саң-хөө башкарыкчызын томуйлаар. Дараазында башкарыкчы билдиришкени кирип деп турар хамаатының шимчээр-шимчевес өнчү-хөреңгизиниң, эт-сезиниң даңзын тургузуп, Россдаңзы, Ростеххайгаарал, КАИ, үндүрүг, суд, прс-тавтарында, пенсия фондузундан дээш оон-даа өске албан черлеринден дилег киригеш, өре-ширезиниң ниити түңүн чыып санап үндүрер. Хамаатылар азы сайгарлыкчылар саң-хөө башкарыкчызының бир айда ажылының төлөвири болур 10 муң рубльди база күрүне каайлызы 6 муң рубльди төлөзүн соонда, даңзыда кириген документилерин билдиришкенинде кошкан болза, херекти суд көөр. Сөөлгү чадазында саң-хөө башкарыкчызы хамаатының өрезин дуглаар дээш өнчү-хөреңгизин, эт-сезин садар апаар.

Хамаатыларның өрези 500 мундан 20 сая рубль чедип турар. Колдуунда банкылардан чээлилер, ылаңгыя "Восточный", "Хоум кредит", "Отличные наличные", "Финтерра" дээн чижектег банкылардан микрочээлилер алгаш, хөөлөнгөш азы ипотекага бажың алгаш, төлөп шыдавайн барганнарның өрези 500 муң рубль ажа бээрге, олар төлөп шыдавайн баар. Чылдагааннары – ажылындан кандыг-бир чылдагаан-биле үндүрткен, кызырылдага таварышкан, хүндүлүг дыштанылгаже үнгөн дээш оон-даа өске.

Хамаатыны буурап дүшкен деп санаан соонда, ол 3 чыл ишти удуртукчу албан-дужаалга, күрүне албанынга ажылдаар эргези чок болур. Оон аңгыда күүселде үезинде даштыкы чурттарже баары база хоруглуг.

Амыдыралдан бир чижек, 74 харлык кырган-ава уруглары, уйнуктарының хереглели дээш аңгы-аңгы банкылардан хөй түңнүг чээлилерни алгаш, үешаанда төлөп шыдавайн барган. Оон банкыларга төлээр өрезиниң түңү – 1 сая 500 рубль! Базым санында микро-чээлилер берип турар банкылар ийи документилиг чеде бээрге, ол-ла дораан херек түңнүг чээлини бериптер болгай. А улуг банкылар чээли алыр деп турар хамаатыларның шыңгыы хынаан соонда, бээр. Ынчалза-даа амыдырал-чуртталгага кандыг-даа байдал тургустунуп келирин кижиге баш бурунгаар билер эвес.

ТР-ниң Арбитраж судунуң херек эмгелээшкени болгаш суд чорудулгазын хандыраар килдистиң начальниги

ТР-ниң Арбитраж судунуң херек эмгелээшкени болгаш суд чорудулгазын хандыраар килдистиң начальниги Санчаа-Аяс Монгуш.

Санчаа-Аяс Монгуш билдиришкенин электроннуг хевирге кирип болурун дыңнатты: "Электроннуг ачы-дуза чедирер портал таварыштыр "Мой арбитр" деп ачы-дуза системазынга бүрүткөдип алгаш, электроннуг хевирге билдиришкени, негелде, дилег, хомудал, документ дужаалдазы хамаатыларга эптиг байдалды тургузуп турар. Саазынга хөй документилер парлап, хоолгалавайн, почта харылзаазының ачы-дузазы дээш чарыгдал үндүрбейн, электроннуг хевирге чорудары дээрге үе камналгазы база эптиг арга. Билдиришкени кириген хамаатының ачы-дуза чедирер порталда хууда кабинетинче оон кириген документилери каштың хүнүнде, каш шакта чорутканының дугайында сагындырыг ол-ла дораан чедип келир".

Чурттакчы чоннуң банкылардан алган чээлизи, ипотеказын кандыг-бир чылдагааннарның уржуундан төлөп шыдавайн баар таварылгалар хөй. Аңаа көөрдө, хамаатыларның азы сайгарлыкчыларның төлөвейин турар үндүрүг болгаш дадывырларының, хереклекчилерниң коммунал ачы-дуза чедирелгези дээш өрезиниң сан-түңү оон каш катап эвээш дээрзин шийтекечи Эрес-оол Санчат айтытты.

Информастыг сессияның кижикчилеринге билдиришкени дужаалдазының чурумун, улуг экранга көргүзүп тургаш, тайылбырлаан. Арбитраж судунуң албан езунуң сайтындан делгереңгей информацияны көрүп а болур.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Чаңгыс чер-чурттууус

ЧОРГААРЛАНЫР КИЖИВИС

Чүүлүмнүң маадыры мээң чаңг чер-чурттуум Чылгычы Чимит-Доржиевич Ондарны бичиимден-не бил мен. Ооң-биле чаңгыс хемниң су ижип өстүвүс. Ол ырда кирген Баж Алаактың ат-алдарлыг кижизи: үг чогаалчы, артист, көскү политик. Чаңг чер-чурттууларының чоргаарланы кижизи-ле болгай.

Ол эш-өөрүрөк, шынчы, тура-сорук туткан, кылган ажылын эчизинге чедир бөдүүн сеткилдиг. Кандыг суурдан өзмөндөп үнгенил, бо хүнде ол-ла хөз чонунуң аразында чоргаар, ат-алдары дик, өскерилбээн-даа, эрге-дужаал-даа өскертпээн дижип чугаалажыр бис. Ылаңг эш-өөрүнүң аразында хүндүткелди чаап алган.

Чылгычы Ондарның ада-иези суур бөдүүн, кижизиг, чонунга хүндүткелдиг ма чыннары чораан. "Хол изин бут изи чанд баспас" деп чүве ол диин. Кады төрээниң базы Александра Чимит-Доржиевна базаның кижизиг, мөзү-бүдүштүг, улуг дээ категорияның башкызы. Хөй-ниити ажы дээнде дыка активчи башкы чүве.

Мээң билирим Чылгычы Ондар культу сайыдынга оралакчылааш, оон сайт чедир ажылдааш, оон Тыва Чазакка оралакчылааш улаштыр Күрүне думазының депутатынга катап сонгуттурган дээрге-ле дыка бедик эрт дужаалдарга ажылдаан деп бодаар мен. Тыва культураны билдирг удуртуп, республика дээш кызып, шудургу ажылдап чораан болгай. Ол ажылдавышаан, езулуг чончу шийлери бижип, "Россияның культуразының алдары ажылдакчызы" деп бедик аттың эдилекчизи даа болду. Ындыг атка езулуг төлөптүг деп санаар мен. Ол кандыг-даа ажылды шыдаа бышкан политик, удуртукчу деп санаар мен.

Удавас үнүп келир Хаван чылында Ондарга-даа, оон эш-өөрү шукинчилерге чогаалдык чедишкениннери күзээр-дир мен. Даргава ам-даа ажылдазын, аңаа кадыкшылды өөрүшкүнү, улуг-улуг чедишкениннери чаңг чер-чурттууларының өмүнээзинден күзеп тур мен.

Раиса СА

күш-ажылдың, тыва культураның хоочуну

солуннуң сайтызы://shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 10358 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 3800

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.О. ХЕРТЕК.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.О. Хертек — 2-01-35.
Кол редакторнуң оралакчызы Д.С. Монгуш — 2-17-91.
Секретарь А.А. Лагзы — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Л.Б. Очур, С.С. Кужугет) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Ниитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. М.О. Ондар).
Экономика, үлөтпүр болгаш көдээ ажил-агый (редактору А.Д.Б.Түлүш).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эргел, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян).
Очулга (редактору А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40101810900000010001
УФК по Республике Тыва (ГАУ РТ "Редакция
газеты "Шын" л/сч 30126174260)
БИК 049304001 ИНН 1701008465
КПП 170101001
Отделение — НБ Республика Тыва, г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албанның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн.
Херечилелдиндугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан.
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарның ай-
торларының бодалдары редакцияның туруж-
дүүлүшкүн барып болур. Айыттыг саннары болгаш
өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар
боттары харылаар.

Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — 11530,
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катап үнөр.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлагаже дужааганы:
график езуугаар — 18.00, херек кырында — 17.00.
Солун келбейн барганда, 2-18-10 телефонго долгору.